

BAŞKURT TÜRKÇESİNDE KİP ADLI ESER HAKKINDA

Süveyda YAMAN*

Türkiye Türkolojisinde çağdaş Türk lehçelerinin kip, kiplik, zaman ve görünüş kategorilerini konu alan yüksek lisans ve doktora seviyesinde tezler hazırlanmakta ve çeşitli yayınlar yapılmaktadır. *Başkurt Türkçesinde Kip* adlı eser, Habibe Yazıcı Ersoy tarafından hazırlanmış, Türk Dil Kurumu yayınları arasında 2014 yılında yayımlanmıştır. Eserde Başkurt Türkçesinde kip kategorisi temel olmak üzere kiplik, zaman ve görünüş kavramları incelenmekte ve bu kavramlar anılan lehçede yazılan çeşitli metinler üzerinde uygulamalı olarak işlenmektedir. Bu çalışma, Ersoy tarafından doktora tezi olarak hazırlanmış ve daha sonra yayıma hazır hâle getirilmiştir, 486 sayfadır.

Eser “Söz Başı” (17-18. s.) ile başlamakta, burada yazar kip ve zaman kategorilerinin bazı noktalarda kesiştikleri için birtakım gramerlerde birbirine karıştığını söylemekte; çalışmanın amacının Başkurt Türkçesinde kip sisteminin sınırlarının belirlenmesini esas alarak; kip, zaman ve görünüş kavramlarının kesiştikleri ve ayrıldıkları noktaları belirlemek olduğunu ifade etmektedir (17. s.).

“Giriş” (19-36. s.) bölümünde ise Başkurtları ve Başkurt Türkçesini açıklayıcı nitelikte beş ayrı başlık yer almaktadır: “1. Başkurt Adı ve Başkurt Türkleri” “2. Başkurt Türkçesinin Tarihî Gelişimi”, “3. Başkurt Türkçesinin Ağızları”, “4. Dil Tasniflerinde Başkurt Türkçesinin Yeri”, “5. Başkurt Türklerinin Bugüne Kadar Kullandığı Alfabeler”. Bu bölümden Başkurt Türklerinin tarihi ve dillerine ilişkin kısaca şu bilgileri aktarabiliriz:

Başkurtlar 9. yüzyılda bugün hâlâ yaşamakta oldukları Volga, Kama, Tobol ve Ural Nehirleri arasında bulunan sahaya yerleşmişlerdir. 1236 yılında Moğollar

* Doktora Öğrencisi, Gazi Üniversitesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Ana Bilim Dalı, tengizbilig1986@gmail.com

tarafından Altın Ordu'ya bağlanan Başkurlara, Moğol hâkimiyeti boyunca bazı Bulgar, Kıpçak ve Moğol kabileleri katılmıştır.

14. yüzyılın ilk yarısında Özbek Han (1313-1340) zamanında İslamiyet'i kabul etmişlerdir. 15-16. yüzyıllarda Başkurt ülkesini Şiban Tura Hanlığı idare etmiştir. Altın Ordu Devleti'nin dağılmasından sonra, Başkurt Türkleri bazı hanlıklara bağlı kalmışlardır.

1557'de Rus hâkimiyetine girmişlerdir. 1917 İhtilali Başkurlara "ulusal devlet" kurma imkânı vermiştir. 1917 Temmuz-Ağustos aylarında Orenburg ve Ufa'da toplanan iki Başkurt Kurultayı'nda bağımsız bir cumhuriyetin kurulmasına karar verilmiştir. 8 Aralık 1917'de Başkurt Seçmen Kurultayı Orenburg'da gerçekleştirilmiş ve millî bir ordu ile Başkurdistan Cumhuriyeti'nin kurulmasına karar verilmiştir. Bütün bu çalışmaların ideolojik ve siyasi lideri Zeki Velidî Togan'dır. Başkurdistan bugün Rusya'ya bağlı federe bir cumhuriyettir (21-23. s.).

Başkurt Türkçesi, Tatar ve Kazak lehçelerinin geçiş köprüsüdür. Tatar Türkçesi ile şekil bilgisi açısından hemen hemen aynı özellikleri göstermektedir, iki lehçe ancak ses bilgisi açısından bazı farklılıklar sergilerler (Garipov: 1972, 1979). Kendisine has pelték ve sızıcı ünsüzlere sahiptir ve Kazak Türkçesinde olduğu gibi ileri derecede ünsüz uyumlarına sahiptir. Türk lehçelerinin tasniflerinde Başkurt Türkçesi genellikle Kuzeybatı-Kıpçak grubunda yer almaktadır (24-32. s.).

Eserin "1. Bölüm"ü olan "Kip, Zaman ve Görünüş Kavramlarına Genel Bir Bakış" bölümünde altı başlık yer almaktadır: "Kip ve Kip ile İlgili Görüşler", "Genel Dil Biliminde Kip", "Türkiye Türkçesinde Kip", "Kip ve Zaman Kavramları", "Başkurt Türkçesinde Kip, Kiplik ve Zaman" ve "Başkurt Türkçesinde Görünüş" (37-70. s.). Burada yazar, Lars Johanson, John Lyons, F. R. Palmer, Joan Bybee vd., Paul Kroeger, A. N. Kononov, E. R. Tenişev, B. A. Serebrennikov, N. Z. Gadji-eva gibi araştırmacıların kip ve kiplik ile ilgili görüşlerini açıklamaktadır. Türkiye Türkçesi alanında ise A. Cevat Emre, Necip Üçok, Doğan Aksan, Berke Vardar, Muharrem Ergin gibi araştırmacıların kip ve kiplik ile ilgili görüşlerine yer vermektedir. Genel olarak söylemek gerekirse bu bölümde yazar, kip, kiplik, görünüş ve zaman kategorilerine dair açıklayıcı bilgiler vermekte, bu kategorilerin birbirleriyle kesiştikleri ve birbirlerinden ayrıldıkları noktaları açıklamaktadır.

Eserin "2. Bölüm"ünü Bildirme Kipleri (*Hâbâr Hüykâlîşi*) oluşturmaktadır (71-295. s.). Burada yazar, "Bildirme kiplerinin diğer kiplerden ayrılan yanı, onun zaman sistemiyle tamamen iç içe olmasından kaynaklanmaktadır." (71. s.) açıklamasını yapmaktadır. Yazarın verdiği bilgilerden öğrendiğimiz kadarıyla, bildirme kiplerinin işlenişinde zamanı ve görünüşü tamamen soyutlamak mümkün değildir, çünkü konuşucu yargının gerçeklik durumuna göre bir tutum ve tavır sergilerken, zamandan kopamayacak ve bu yargıyı bir zaman içine yerleştirerek ifade edecektir. Bunun yanı sıra söz konusu ifadede görünüşün değişik ayrımları yer alacaktır (72-73. s.). Bildirme kipleri üç ana zaman olarak verilmektedir: Geçmiş Zaman (*Ütkän*

Zaman), Şimdiki Zaman (*Xä ırgı Zaman*), Gelecek Zaman (*Kiläsäk Zaman*). Bu ana zamanlar Başkurt Türkçesi gramerlerine uygun şekilde Belirli Geçmiş Zaman (*Bildäli Ütkän Zaman*), Belirsiz Geçmiş Zaman (*Bildähı Ütkän Zaman*) vs.; Şimdiki Zamanda Doğrudan Deneyim, Analitik Şimdiki Zamanlar (*Analitik Xb ırgı Zamandar*) vs.; Belirli Gelecek Zaman (*Bildblı Kiläsäk Zaman*), Belirsiz Gelecek Zaman (*Bildähı Kiläsäk Zaman*) vs. olarak gruplandırılmakta ve ayrıntılı olarak işlenmektedir. Çalışmanın ana konusu kip olduğu için Başkurt Türkçesindeki biçim birimlerin ve analitik yapıların kip, kiplik, görünüş ve zaman işlevleri incelenmekte, bu hususta her bir zaman için açılan “Kullanım” ve “İşlevler” başlıkları altında “olumsuzluk şekli”, “soru şekli” vs.; “doğrudan deneyim”, “sürekli hareket”, “kesin önerme”, “öğüt verme”, “tehdit”, “ihtimal”, “emir” vb. kiplik işlevlerin her biri uygun olan kipler altında ayrı başlıklar olarak yer almaktadır.

3. Bölüm “Tasarlama Kipleri”ne ayrılmaktadır (297-470. s.). Burada Şart Kipi (*Şart Hçykblişi*), Gereklilik Kipi (*Käräklık-Tıyışlık Hçykälişi*), İstek Kipi (*Tıläk Hçykälişi*), Emir Kipi (*Bıyırüq Hçykblişi*), Niyet Kipi (*Niyät-Maqsat Hçykälişi*), İhtimal Kipi (*İhtimallıq Hçykälişi*) başlıkları altında söz konusu kipler işlenmektedir. {-hA}, {-GAn} *bulha*, {- (X) rgA} *tıyış*, {- (X) rgA} *kbrbk*, {GX} + iyelik eki+ *kil*- vs. biçim birimlerin ve analitik yapıların her birisi için “Kullanım” ve “İşlevler” olarak ayrı bölümler yer almakta ve çeşitli örnek metinlerle uygulamalı olarak kip ve kiplik işlevleri ve zamanla ilgileri açıklanmaktadır.

“Sonuç” (471-476. s.) bölümünde Ersoy, “*Türkçenin tarihı ve modern bütün dönemlerinde olduğu gibi Başkurt Türkçesinde de kiplik, görünüş ve zaman kategorileri çoğu zaman birbirinden ayrılmamaktadır. Tek ek/çok işlev mantığına uygun olarak Başkurt Türkçesinde bir fiil çekim eki ayrı ayrı zaman, görünüş ve kip görevini yapmaktadır.*” diyerek söz konusu kavramlar hakkında önemli bilgiler sunmaktadır (471. s.).

“*Kip, kipliğin fiil çekim eklerindeki yansımasıdır.*” açıklamasını yaparak kip ve kipliğin öz bilgisini veren yazar, bu görüşüne paralel olarak eserinde Başkurt Türkçesinin kip sistemini ele alırken kiplik anlamlar üzerinde de durduğunu, bilgiye dayalı kiplik ve yükümlülük kipliği ve ayrıca Başkurt Türkçesindeki işaretleyicilerini belirlemeye çalıştığını söylemektedir (471. s.).

Eser, “Kip ve Kiplik, Zaman, Görünüş Tablosu” (475-476. s.), “Kavramlar Sözlüğü” (477-478. s.) ve “Kaynaklar” (479-486. s.) kısımlarıyla son bulmaktadır.

Son olarak *Başkurt Türkçesinde Kip* adlı eserin, kip, kiplik, zaman ve görünüş kavramlarını öğretmekte olduğunu, bu kavramları Başkurt Türkçesinden seçilen çeşitli metinleri işleyerek, uygulamalı olarak kanıtlarla açıkladığını ve Başkurt Türkçesinin kip sistemini aydınlatıcı bir nitelik taşıdığını söyleyebiliriz.

